

LIETUVIŲ KALBOS DAIKTAVARDŽIO DVISKAITA¹

D. GARGASAITĖ

§ 1. Dviskaita yra senų laikų morfologijos reliktas ir nedaugelyje kalbų ji tėra išlikusi. Sanskrite dviskaitos kategoriją turėjo vardažodis ir veiksmažodis. Senoji graikų kalba taip pat turėjo dviskaitą, nors ji jau nyko ir buvo stumiamam daugiskaitos². Lotynų kalboje tik žodžiai *duo* „du“ ir *ambo* „abu“ yra laikomi dviskaitos liekanomis. Todėl iš lotynų kalbos išsivysčiusios romanų kalbos dviskaitos jau neturi. Gotų rašto paminkluose randama įvardžio ir veiksmažodžio dviskaita. Labai nuosekliai visų kaitomujų kalbos dalių dviskaitą vartojo senoji slavų kalba³, ją yra turėjusios ir visos slavų kalbos⁴. Tai rodo senųjų slavų kalbų tekstai ir sustabarėjusios, jau dviskaitos reikšmės nebeturinčios formos dabartinėse kalbose. Dabartiniu metu iš slavų kalbų geriausiai dviskaitą yra išlaikiusios slovėnų⁵ ir ližičenų kalbos.

Baltų kalbos taip pat yra turėjusios dviskaitą. Prūsų kalbos dviskaitos liekana laikoma forma *austo* „abi lūpos“ (plg. s. sl. *usta*, av. *aoštā*) ir kt.⁶ Latvių kalboje taip pat pasitaiko sustabarėjusių dviskaitos formų tautosakoje, senuosiuose raštuose ir kai kur tarmėse⁷. Iš baltų kalbų geriausiai išlaikė visų kalbos dalių dviskaitą lietuvių kalba, ypač žemaičių tarmė. Senieji lietuvių kalbos raštai rodo, kad dviskaitą ne taip seniai daug plačiau yra vartojuisos ir kitos lietuvių kalbos tarmės.

¹ Straipsnis yra autorės rengiamo platesnio darbo apie lietuvių kalbos dviskaitą dalis.

² А. Сипу, *De nombre duel en grec*, Paris, 1906.

³ А. И. Беличъ. К двойственному числу в старославянском, «Известия отдела русского языка и словесности», IV, кн. 4, 1899, р. 1—32.

⁴ А. Белич, О двајини у словенским језицима, Београд, 1932; А. М. Иорданский, История двойственного числа в русском языке, Владимир, 1960; S. Obnorskij, Dualspuren in der nominalen Declination des Russischen, „Zeitschrift für slavische Philologie“, Bd. II, Leipzig, 1925, p. 66—67; I. Огієнко, Двійне число в українській мові, Київ, 1910; A. Dostál, Vývoj duálu v slovanských jazycích zvláště v polštině, Praha, 1954; B. de Courtenay, Einige Fälle der Wirkung der Analogie in der polnischen Declination, KZ, Bd. VI, H. 1, Berlin, 1868, p. 62—80.

⁵ L. Tesnière, *Les formes du duel en slovène*, Paris, 1925.

⁶ J. Endzelīns, *Senprūšu valoda*, Rīgā, 1943, p. 60, 64, 66.

⁷ J. Endzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, Rīgā, 1951, p. 450—460.

Šiame straipsnyje nagrinėjama lietuvių kalbos daiktavardžių dviskaita, remiantis šiuo dienų tarmių medžiaga, o taip pat senųjų raštų duomenimis, kurie padeda nušvesti dviskaitos formų istoriją.

Vardininkas-galininkas-šauksmininkas⁸

Vyriškoji giminė

§ 2. (i)a kamienas. Lietuvių kalbos (i)a kamieno daiktavardžių dviskaitos vardininkas-galininkas turi galūnę -u, pvz.: *du vaikù, du bróliu*. Ši galūnė, kaip rodo įvardžiuotiniai būdvardžiai, yra kilusi iš -uo, plg. *du mažúoju vaikù, du tikrúoju bróliu*. Kur-ne-kur pasitaikančios latvių kalbos vyriškosios giminės dviskaitos vardininko-galininko formos yra turėjusios tą pačią galūnę, pvz.: *divi siekū miltu, divi mužu*⁹. Slavų kalbose šio kamieno dviskaitos vardininkas-galininkas turi galūnę -a, pvz.: s. sl. *konja, vlóka*, rus. *два брата*, s. lenk. *dwa króla, dwa kryża*, ukr. *два брата*, slov. *midva sva brata*. Baltų ir slavų kalbų galūnė čia yra bendros kilmės. Tą pačią galūnę turi ir graikų kalba, plg. *λύκω*.

i kamienas. Vyriškosios giminės i kamieno daiktavardžių dviskaitos vardininkas-galininkas turi galūnę -u, pvz.: *Pasikvieté du vagiù*. Vlkv. *Isidéjau du nauju dančiù*. Jrb. Manoma, kad ši galūnė yra atsiradusi pagal ia kamieno daiktavardžių dviskaitos vardininką-galininką.

(i)u kamieno daiktavardžių dviskaitos vardininkas-galininkas taip pat turi galūnę -u, pvz.: *du stínu, du alù, du turgù, du medù, du vaisiù*. Slavų kalbos čia turi -y(-bi), pvz.: s. sl. *syny*. Vadinas, (i)u kamieno daiktavardžių dviskaitos vardininko-galininko galūnė baltų ir slavų kalboms yra bendra. Ši galūnė yra identiška ir su senosios indų kalbos atitinkama galūne, plg. *sūnū*.

Priebalsinio kamieno vyriškosios giminės daiktavardžiai dviskaitos vardininką-galininką turi padarytą pagal ia kamieno daiktavardžius, pvz.: *du ākmeniu, du ménésiu, du piemeniu, du rüdeniu, du stiūmeniu, du šuniù, du žélmeniu*, plg. *du peiliù*. Kai kur tarmėse priebalsinio kamieno daiktavardžiai yra perėję į a kamieną, pvz.: *du akmenu*. Pagramančio tarmėje užrašyta neiprasta forma *du šuni*.

Senoji baltų kalbų priebalsinio kamieno dviskaitos vardininko-galininko galūnė nežinoma. Galimas daiktas, kad ši forma yra turėjusi galūnę -e. Daukšos raštų forma *du žmune* DP 313₁₉ (*du žmunę* DP 314₁₆) laikoma dviskaitos vardininku-galininku ir siejama su graikų kalbos forma *κυνε*¹⁰.

⁸ Dabar lietuvių kalbos tarmėse téra išlaikyti tik du daiktavardžių dviskaitos linksniai: vardininkas-galininkas-šauksmininkas ir naudininkas-jnagininkas. Toliau pirmajį vadinsime vardininku-galininku, nes šauksmininku jis eina labai retai.

Senosios kalbos yra turėjusios tris dviskaitos linksnius: vardininką-galininką-šauksmininką, naudininką-jnagininką-abliatyvą ir kilmíninką-vietininką (lokatyvą). Išimtį sudarė Avesta, kurioje kilmíninkas skyrësi nuo vietininko. Graikų kalboje kilmíninkas yra sutapęs su naudininku, o vietininko ir jnagininko vietoje vartojamos atitinkamos daugiskaitos formos. Lužičėnų kalboje vietininkas sutampa su naudininku-jnagininku.

⁹ Latvių kalboje yra ir kita vyriškosios giminės galūnė, būtent -i, pvz.: *divi darbi darít*, kurią J. Endzelynas laiko bevardės giminės galūne, kilusia iš senosios baltų galūnės -ei ar -ai, plg. s. sl. *izé, skr. yugē*. Žr. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 451.

¹⁰ J. Endzelīns, Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius, 1955, p. 130; J. Otrebski, Gramatyka języka litewskiego, III, Warszawa, 1956, p. 84.

Atskirai reikia kalbėti apie daiktavardžio žmogūs dviskaitos vardininką-galininką. Jis esti padarytas dvejopai:

a) iš vienaskaitos kamieno, pvz.: *du žmogù Sd, Ms, Plik, Ktč, Prk, Šlu, End, Zt, ValP 16, Vaižg RR I 359, du žmogu BsV 22 (Isr)*; tokios darybos formų yra ir senuosiouose raštuose: *Du βmogu VlnE 123₅, Du βmogu BP II 355₁₀, Du βmogu KN 183₇*;

b) iš daugiskaitos kamieno, pvz.: žmóniu StngŽ 34, *du žmóniu RpJ 23, du βmóniu BP I 192₁₁, Schitūdu Szmoniu BP II 356₁₄*. Iš daugiskaitos kamieno padaryta forma Telšių apylinkės tarmėje greičiausiai turi moteriškosios giminės dviskaitos vardininko-galininko galūnę, pvz.: *dò žmūonę ~ du žmóni (?)*, plg. *dvi karvi*.

Moteriškoji giminė

§ 3. (i)o kamienas. Lietuvių kalbos (i)o kamieno daiktavardžių vardininkas-galininkas turi galūnę -i, kilusią iš -ie, pvz.: *dvi dienì, abidvi rankì, dvi pirkì, plg. dvi kreivieji puši Slnt*. Latvių kalba čia taip pat turi -i, pvz.: *abi kāji, divi varpi*. Senoji slavų kalba galūnę -i turi tik po j, pvz.: *duši*, po kieto priebalsio -e, plg. *ženě, vladycě*. Taigi šiuo atveju tarp baltų ir slavų kalbų paralelės nėra. Ir senoji slavų, ir senoji indų kalba čia turi formą, kilusią iš indoeuropiečių *-ai, plg. skr. ásvē.

Tose lietuvių kalbos tarmėse, kur dviskaita retai vartojama, pasitaiko ir kitokių galūnių. Sunku pasakyti, kokia kilmė tokiai formų, kaip *dvi dienà Prg, dvi parà Lkv, dvi nedélia Krš*. Jos sutampa su vienaskaitos vardininku ir įnagininku, plg. *rankà, su rankà, dienà, su dienà*. Tačiau vargu ar minėtos dviskaitos formos sietinos su vienaskaitos įnagininku. Galimas daiktas, kad čia dviejams daiktams žymėti su skaitvardžiu *du* vartojamas daiktavardžių vienaskaitos vardininkas. Taigi su skaitvardžiu *du* vartojami daiktavardžiai kartais, atrodo, gali turėti ne tik dviskaitos ar daugiskaitos (*dvi dienì, dvi dienos, dvi dienàs*), bet ir vienaskaitos formas. Tuo labiau, kad galūnės čia neturi prasminio krūvio – gramatinjų skaičių rodo skaitvardžio leksinė reikšmė.

Rytų ir vidurio aukštaičių tarmėse be formų, turinčių galūninį -i, o ten, kur jis nukritęs, – minkštą priebalsį žodžio gale (pvz.: *dvi dieni Vpr, Glv; dvi grivini Lg; dvi diéñ – dvi dienì Kl, Sdb, Všk, Jnšk, Lnk, Žml, Ps; dvi vagì Pbs; dvi bóbì BM I 150*), dar plačiai vartojamos formos su kietu priebalsiu, pvz.: *nosiþoþkɔ dvè vòþt Šd; dvè dien̄ bù.va gárdiñ Rz; tøréje dvè desenêðn žé·mës; ãtnëþo dvè nàšt mëdžu Pš; tas Jokú·bs árkli. sâ·va už dvì kvôrt atvadâ·va RdN; dvi dien̄ paneþójs i nutrû·ka bâ·të Lnk*. Kietas priebalsis žodžio gale rodo, kad, prieš nukrintant galūnės balsiui, čia yra buvęs ne priešakinės eilės balsis. Kai kur tarmėse šiuo atveju girdimas užpakalinės eilės balsis, pvz.: *tetûv tik dvì ruñkv Krs; mës ti bù.vom dvi parv Ér; mažû.të gricë·të givé·na, dvì žmónu turéja Rm; pamaðð dvi várnv; pabú.va gál dvi vâlandu Št; iš tos krû·vos padí.rb dvè gòbu Rz; ú.žaðo dvè grôžu Rz; dvi lóvyl nupiðkɔ Trs*. P. Arumos nuomone, analogiškas moteriškosios giminės dviskaitos vardininko-galininko galūnes yra pakeitusios atitinkamos vyriškosios giminės galūnės¹¹.

¹¹ P. Arumaa, Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomena, Tartu, 1933, p. 71.

Antra vertus, tų galūnių kilmė gali būti ir kita. Minėtose tarmėse labai įvairiai redukuojami galūnės balsiai. Šitos dar girdimos moteriškosios giminės dviskaitos galininko galūnės -*u*, -*v*, -*bi* gali būti tarminiai žodžio galo -*a* variantai, plg. *su ruškv Krs*, *su jáunu meřgu* Št, *su gálvu Rm*, (*su*) *lazdv* Ěr, (*su*) *lazdvi* || (*su*) *lazdù* Trs. Tuo atveju šitos formos būtų sietinos su minėtomis žemaičių tarmių formomis *dvi dienà* Pgr, *dvi parà* Lkv, *dvi nedèlià* Krš.

Moteriškosios giminės dviskaitos vardininko-galininko formos, kaip matyti, yra intensyviai stumiamos iš vartojimo. Idomu pažymeti, kad kai kur tarmėse dėl daugiskaitos formų įtakos daugiskaitos galūnė -*s* pridedama tiesiog prie dviskaitos galūnės, pvz.: *Dvi dienis išratėjo supykusi Klk*.

Bendrosios giminės daiktavardžių dviskaitos vardininkas-galininkas gali turėti arba vyriškosios, arba moteriškosios giminės galūnę, pvz.: *šiuodu valkatum* || *šiuodu valkati* NérR III 216.

é k a m i e n o moteriškosios giminės daiktavardžių dviskaitos vardininkas-galininkas turi tą pačią galūnę -*i*, kaip ir (*i*o kamieno daiktavardžiai, pvz.: *dvi kárvi* *dvi pusì*, *dvi saváiti*¹².

Daugiskaitinės formos įtakos pavyzdžiu gali būti Tryškių tarmės *dvi kárvis*, plg. *dvi kárvi* ir *dvi kárves*.

Daiktavardžių su priesaga -*elē* dviskaitos galininkas (vardininkas čia nebevartojamas) rytų aukštaičių tarmėse, kur nukrenta trumposios galūnės, turi kietą žodžio galo priebalsį *l*, pvz.: *apgušku dvę vagel posodžno* Žml; *dvę labe geř patel papjöve* Lnkv; *tú.ř dvi kár̄v*, *dvi avel RdN*. Kai kur tarmėse dar aiškiai girdimas užpakalinės eilės balsis, pvz.: *nuvein unt mi.ško – parsí.nešo* *dvi geldělb̄i* Ul; *po dvi stalinélb̄i* *vi'na gá'lim ižgér̄i* Pmp; *aš tuřu dvi kárvi*, *dvi kaūlb̄i* Tj. Čia, kaip ir o kamieno analogikuose pavyzdžiuose, žodžio gale buvo ne iprastas dviskaitinis -*i*, o kažkoks kitas balsis. Priebalsio kietumas daiktavardžių su priesaga -*elē* dviskaitos galininke leidžia manyti, kad čia galėjo išveržti vyriškosios giminės galūnė -*u*, tarmėse redukuota panašiai, kaip žodžio galo -*a*.

i kamienas. Baltų kalbų *i* kamieno daiktavardžių dviskaitos vardininkas-galininkas turi galūnę -*i*, pvz.: *abi aki*, *dvi ánti*, *dvi avì*, *dvi dalì*, *dvi kárti*, *dvi naktì*, *dvi tükstanti*, plg. lat. *ausi*, pr. *nozy* „nosis“. Idenčios baltų formoms yra s. sl. *gosti*, skr. *páti*.

Tarmėse yra ir naujadarų, pvz.: *dabař jis dvi pačù tú.ri* Vad; *Vo tas dailida turieja dvi pače, senq ir jaunq* BsP II 19 (Varn).

Priebalsinio kamieno moteriškosios giminės dviskaitos vardininkas-galininkas *i* kamieno daiktavardžių pavyzdžiu baigiasi galūne -*i*, pvz.: *dvi dükteri*, *dvi sëseri*, plg. s. sl. to paties linksnio formą *džšteri*, *kuri*, kaip ir lietuvių kalboje, sudaryta pagal *i* kamieną.

---

§ 4. Senuosiouose raštuose daiktavardžių dviskaitos vardininkas-galininkas vartojamas gana gausiai ir nuosekliai. Kaip ir dabartinėje kalboje, vyriškosios giminės dviskaitos vardininkas-galininkas turi galūnę -*u*, pvz.: (*a* kamienas) *du*

¹² Vyriškosios giminės é kamieno daiktavardžių vardininkas-galininkas taip pat turi galūnę -*i*, pvz.: *du dédi* Krč, Lnkv.

rhitmu, du kartu Mž188₂₋₃, du kartu VlnE 41₁₆, abu laivu pilnu VlnE 112₁₂, kitu du priliginimu BP I 212₁, kittu du latru BP I 387₃, Du dayktu PK 192₁, du daiktu DP 100₃₇, du kartu DP 150₁₆, du kártu KN 249₂₈; (ia kamienas) du kitu piktadeiu VlnE 214₁₇, kitu du io makintiniu BP I 408₁₁, du mókitiniu DP 1₈, du brolu KN 265₁₂; (u kamienas) du ſſunu VlnE 200₆, abu Sunu BP I 365₁₆, du ſunu DP 148₃₄, du Sunu KN 250₁₅.

Moteriškosios giminės daiktavardžių dviskaitos vardininkas-galininkas bai-giasi -i, pvz.: (o kamienas) *dwi Maldi* BP I 430₁, *dwi iupi* DP 55₄₅, *dwi wieti* KN 144₉; (io kamienas) *dwi koghi* VlnE 188₁₂, BP II 430₁, tie *dwi nedéli* DP 131₁₃, *abi eldii* KN 159₁; (é kamienas) *dwi īpati tikrībi* DP 88₁; (i kamienas) *dwi aki* VlnE 188₁₆, *Dwi dali* BP II 44₆, *dwi žuvi* DP 125₂₈, *dwi dali* KN 7₁.

Sustabarėjusios formos

§ 5. Vyriškosios giminės daiktavardžių dviskaitos vardininkas-galininkas su skaitvardžiu *du*, *abu* gali sutrumpėti, netekti galūninio -u ir tapti prieveiksmiu. Šios rūšies sustabarėjusių dviskaitos formų pavyzdžiu gali būti bene visose lietuvių kalbos tarmėse žinomas prieveiksmis *dūkart* Všvl, Vrn, *dukařt* Dbč, Klov, Ktč, Ml, Lš, Šln, Zt, plg. *kartas*, *du kartu*; *dūsyk* Šn, Gs, Rdd, *abūsyk* Gs, plg. *sykis*, *du sykiu*¹³. Sustabarėjusių moteriškosios giminės dviskaitos formų pasitaiko mažiau, pvz.: *Katraip reik pasielgti? — Abi vali* (daryk kaip tinkamas) LKŽ I 13 (Jb). Čia minėtinas ir skaitvardis *dvidešimt*, greičiausiai atsiradęs iš dviskaitos formos, plg. *dvi dešimti*¹⁴.

Iš senųjų raštų galima pateikti Bretkūno suprieveiksmėjusių žodžių junginių *sawi dieni*, kuris anksčiau, manoma, yra turėjęs reikšmę „diena ir naktis“. Tas junginys, vartojoamas prieveiksmiškai, įgijo naują reikšmę, būtent „vis“, pvz.: *Ghifai sawi dieni nepamete griekus; Sawi dieni ghis tamsumoij walge ir didzome rupestije ir liggoie ir smutke*¹⁵.

---

§ 6. Lietuvių kalbos daiktavardžio dviskaitos vardininkas-galininkas tarmėse išsilaikeš nevienodai.

Vyriškosios giminės daiktavardžių dviskaitos vardininkas kaip linksnis vartojamas palyginti nedideliame tarmių plete, būtent i vakarus nuo Mažeikių, Telšių, Rietavo, Švėkšnos, Pagėgių¹⁶. Bet jo liekanų dar pasitaiko beveik visame lietuvių tarmių plete. Vardininkas sustabarėjusuose posakiuose pasitaiko net ir tokiose

¹³ Beje, prieveiksmis *dukart* galėjo atsirasti ir sustabarėjus daugiskaitos formai, plg. *triskart < tris kartus*.

¹⁴ Sustabarėjus moteriškosios giminės dviskaitos vardininką primena prieveiksmiai *abigali*, *dvigubi*, pvz.: *Šitas kuolas reikia nutašyt abigali* „iš abiejų galų“. LKŽ I 8 (Mrk); *Mokesnius atémē dvigubai „dvigubai“, kad kvito naturėjau*. LKŽ II 688 (Mrk).

¹⁵ A. Bezzemberger, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhundertes, Göttingen, 1877, p. 233 (toliau: Beiträge).

¹⁶ Dviskaitos formų paplitimo ribos nustatytos, remiantis Lietuvos TSR Mokslo akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Lietuvių kalbos tarmių atlaso medžiaga.

tarmēse, kuriose dviskaita kaip sistema jau yra išnykusi, pvz.: *Su durnu du turgū* Jrb, Krns, Pgg, Prn, Žal, Glv, Tvr; *Saldu kaip du medu.* Ssk, Glv; *Abu galu tokiu.* Slč, Glv; *Maža verpelē – du alu gyvena* (kiaušinis). Lž; *Du ratu pagiry stovi.* Žal; *Du grybu per riebu.* Bt.

Moteriškosios giminės dviskaitos vardininkas tarmēse baigiamas visiškai išstumti daugiskaitos vardininko. Kaip linksnis jis bevarojamas tik vakariniam žemaičių tarmių pakraštyje, būtent Skuodo, Sedos, Salantų, Kretingos, Klaipėdos, Priekulės, Šilutės apylinkėse.

Dviskaitos galininkas, kaip linksnis, vartojoamas taip pat tik aukšciau minėtose apylinkėse. Kitur dažniausiai pasitaiko tik jo liekanų. Taip, pavyzdžiui, jis nenuosekliai vartojoamas į vakarus nuo Vegerių, Šiaulių, Tytuvėnų, Tauragės, Pagėgių. Moteriškosios giminės daiktavardžių dviskaitos galininko formą dar pasitaiko rytu ir vidurio aukštaičių tarmēse, plote tarp Kriukų, Pašvitinio, Šeduvos, Dotnuvos, Jonavos, Gelvonų, Ukmergės, Taujėnų, Traupio, Raguvėlės, Miežiškių, Karsakiškio, Vabalninko, Biržų. Galininko liekanų pasitaiko ir kitur Lietuvoje, pavyzdžiui, turime užrašyta moteriškosios giminės dviskaitos formų iš Rudnios, Rudaminos, Veisiejų, Liškiavos ir kt. Sustabarėjusiuose posakiuose dviskaitos formos išsilaiako ilgiau, pvz.: *Dvi bobis – vienas dantys.* Lš; *Dvi bobis – viena koja.* Vs, Lp; *Gyvena kaip dvi kati vienam maiše.* KrvP III 21 (Mrc); *Glaudus veršis dvi karvi žinda.* KrvP III 47 (Mrc).

---

§ 7. Skaitvardžio *du* vieta junginyje su dviskaitos vardininku-galininku néra griežtai apibrėžta. Dažniausiai šis skaitvardis stovi prieš daiktavardį, bet pasitaiko, kad pirma eina daiktavardžio dviskaitos forma, o po jos – skaitvardis, pvz.: *Busu du BsV 97 (Rg), broliudu BsV 97 (Pilk), žvejudu BsV 351 (Rg), velnuudu BsV 344 (Rsn), Vyru du J (LKŽ II 541), sunyčudu BsV 90 (Lksr), Mergidvi BsV 161 (Vlkš), žvakidvi BsV 118 (Tlž), mergidvi, dukridvi BsV 105 (Rg), panelidvi BsV 177 (Lbg).* Šios rūšies pavyzdžių yra ir Bretkūno raštuose, pvz.: *Jakubu du BP I 350₃.*

§ 8. Linkuvos, Vaškų, Klovainių, Krinčino, Vabalninko, Papilio, Biržų apylinkėse pasitaiko daiktavardžių dviskaitos galininkas, vartojoamas su skaitvardžiais *trīs* ir (labai retai) *keturi*, pvz.: *aš tī trīs mēt givēno; mēšlu vēžunt gal̄ uždī. r̄p̄i dū trīs darbā. deñ; trīs sāvai gutējo.* RdN; *rādo t̄r̄s kaušēñ; sožgo t̄r̄s dien;* *t̄r̄s gļebel málku sōkurēna; tās t̄r̄s vaik tū. ū; nojōr̄ko t̄r̄s podeł;* *dējo t̄r̄s sāuj apl̄nu.* Lnkv; *šōndē gāvo t̄r̄s laiškeļ uj kařta; t̄r̄s rōbl dā. ve.* Všk.

Su skaitvardžiu *keturi* daiktavardžių dviskaitos vardininkas-galininkas pasitaiko labai retai, pvz.: *rigō tarnāvō par kētořs pōn.*

Analogiškas reiškinys randamas latvių ir rusų kalbose. Rusų kalboje dviskaitos vardininko-galininko formos vartojoamos su skaitvardžiais *ðva, mpu, четыре*¹⁷. Latvių kalba vartoja daiktavardžių dviskaitą su skaitvardžiais „2“-„9“ žymeti saikui, svoriui, laikui, pvz.: *ar četri ziřgi, veseli trīs gadi* ir t.t.¹⁸ Ir rusų, ir latvių kalbos čia turi tik formalią dviskaitą. Lietuvių kalbos daiktavardžių dviskaitos formos, vartojoamos su skaitvardžiais *trys, keturi*, taip pat teturi formalią dviskaitą. Tai yra naujas dviskaitos formų vartojimo atvejis.

¹⁷ А. М. Иорданский, История двойственного числа в русском языке, p. 104 тт.

¹⁸ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 451.

§ 9. Natūraliosios dviskaitos¹⁹ vardininkas-galininkas²⁰ lietuvių kalboje nevartojamas. Net senuosiuse raštuose pasitaikančios dviskaitos vardininko-galininko formos eina su skaitvardžiais *du*, *abu* ir dviskaitiniaiši jvardžiais.

Be skaitvardžio *du*, dviskaitos vardininkas-galininkas buvo vartojamas, kai bant apie du jau žinomus daiktus²¹. Dabartiniu metu iš tarmių užrašytų šios dviskaitos rūšies pavyzdžių nebeturime. Kad tokia dviskaita nesenai dar yra buvusi gyva, rodo dialektologinių bei tautosakinių rinkinių medžiaga, o taip pat XIX a. žemaičių autoriu raštai, pvz.: *Žiuri, ateina du aitvaru ir ēda iš bliudžiukų košę. Ateina aitvaru prie bliudų, pauoste ir sako...* Bsp II 151 (Ps); *...lokininkai du didžiu lokiu uždarė jaujoje ir sugulė troboje... Lokiu buvo pririštu. ValP 10; Staponas pasisamdė du vaikiuku, kuriuodu per nedorybę baisiai įkyrėjo jam ir Kotrynei. ValP 69...* Kalėdoms atėjus atstojo nedoru vaikiuku. ValP 71; *Šiemdviem dar nėmigus, pro didžiąją lubą skylyę ilékė dvi, it višti, pelėdi... Ryto metą keletas žmonių sulipo ant bažnyčios, atrado po stogu betupinti pelėdi ir užmušę. ValV 67; Augin tévelis Du sunytéliu Du sunytéliu Ant paminklēlio...* Kelk, kelk sūneliu, *Mano jaunuojul..; Augin močiutė dvi dukrytēli...* Kelk, kelk dukryti *Mano jaunieji!.. Dukryti mano, Jaunieji mano, Kokia negarbė Taip vėlai kėlus. JD II 802 (VI); ant kóžnos szakós po gražiū paukszcžu. SchG 256.*

Naudininkas-įnagininkas

§ 10. Baltų ir slavų kalbos nuo kitų indoeuropiečių kalbų skiriasi tuo, kad jų dviskaitos naudininkas-įnagininkas yra sudaromas su formantu *-m-*, o*kitų kalbų, pavyzdžiui sanskrito, Avestos, – su formantu *-bh-*.

Senaja dviskaitos naudininko-įnagininko galūne yra laikoma galūnė *-ma*²², dar ir mūsų dienomis, tiesa, labai retai, vartojama kai kuriose tarmėse, pvz. *Daūgel dovanělių mociněliai, móšoma „mošoms“ pō stomeněli. AruP 78; Sunku buvo žmonīma „žmonëms“ gyvent;* Čia reikia žmogaus akima šviesiōma „akimis šviesiomis“; *Nesudedu akima „akimis“. Maža bematau akima „akimis“; Karvē stovi po dūrima „po durimis“; Vyrai naktima || naktimà kulia.* Nč. Tokią daiktavardžio formą randame ir Bretkūno raštuose, pvz.: *po akima BP I 116₁₀.*

Idomu pastebeti, kad asmeninių jvardžių *aš*, *tu* senoji dviskaitos naudininko-įnagininko forma yra netekusi savo reikšmės ir reiškia dviskaitos kilmininką, pvz.

¹⁹ Natūraliają dviskaitą kalbinėje literatūroje paprastai vadinama dviskaita, reiškianti vieningą daiktų visumą, sudarytą iš natūraliai susijusių dviejų daiktų. Čia priklauso tokios daiktų poros, kaip žmogaus kūno dalys (akys, ausys, lūpos, rankos, kojos) ir jairūs kiti poriniai daiktai, pvz., ragai, rankovės, batai, upės krantai ir t. t. Zr. K. Brugmann, Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, II, 2, 2, Straßburg, 1911, p. 455—456. Dviskaitą, vartojamą be skaitvardžio du reikšti dvimi poriniams daiktams, A. Beličius vadina laisvąja dviskaita. Zr. A. Белич, О двойни у словенским језицима, p. 1—6 tt. Natūralioji dviskaita laikoma pirmine. Dviskaita su skaitvardžiu *du* yra naujesnis, antrinis reiškinys.

²⁰ Rusų kalba turi natūraliosios dviskaitos formą, išlaikytą iki šių dienų, pvz.: очи, уши, плечи, рога, бока, рукава, берега. А. М. Иорданский, История двойственного числа в русском языке, p. 42—75.

²¹ Si dviskaitos rūšis vadinama anaforine dviskaita. Zr. K. Brugmann, Grundriß, II, 2, 2, p. 457—458.

²² A. Bezenbergeris šią galūnę laiko senaja dviskaitos naudininko-įnagininko-abliaityvo galūne. A. Bezenberger, Beiträge, p. 149.

Tie prišoko prie mūma „mudvieju“. Slv. Katras iš mūma veikiaus pyksiva, tai tas tur duoti iš savo nugaros tris diržus išrēžti. BsP I 41 (Rg); ...pasijutova mudu kokę 20 žingsnių nuo mūma guolio tolyn numestu... BsV 242 (Rg),..., tu turi akis ir aš, ar matai, kad tarp mūma vidurij' viens stovja“?.. BsV 92 (Rg); ...,mūma nubégimo naktyje girdėjova kitą trepais ant aukšto lipant...“ BsV 329 (Rg); Mūma žiedeliai, mūma aukšiniai jau seniai sukeisti. KlpD 283; Eikiv namucio Pasibardamučiu, Katras iš mūma daugiau pragérév. JD III 19 (VI). No juma „judvieju“ gausiu nusipirk. Slv. Tuodu vaiku tas burs namo parsigabeno, ir, kai juodu didesni pastojo, sakė jis jiemdviem: „Vai-kai aš neesmu juma tikras tėvs...“ BsP I 21 (Rg).

§ 11. Dviskaitinės kilmės galūnėmis kalbininkų yra laikomos -m, -mu, -mi²³, kurios nuo atitinkamų daugiskaitos formų skiriasi tik tuo, kad pastarosios neturi gale -s, plg. -ms, -mus, -mis. Minėtos galūnės dabartiniu metu tarmėse neturi dviskaitos reikšmės. Jos yra įprastinės daugiskaitos naudininko ir įnagininko galūnės, su kuriomis šie linksniai labai plačiai vartoja tarmėse ir literatūrinėje kalboje (tik žemaičiai ir dalis vakarų aukštaičių turi atitinkamus daugiskaitos linksnius su -s, plg. *vaikam* ir *vaikams šakom* ir *šakoms*). Galūnė -mi iš esmės yra daugiskaitos įnagininko galūnė, vartoja pietų Lietuvos tarmėse, į pietus nuo linijos Kalvarija – Daukšiai – Kazlų Rūda – Skriaudžiai – Karmėlava – Pravieniškės – Rumšiškės – Palomenė – Žiežmariai – Semeliškės – Trakai – Rūdiškės – Marijampolis – Dieveniškės. Tačiau formos su -mi plačiai naudojamos ir naudininkui reikšti, pvz.: *Pietumi „pietums“ malkų atnešk.* Iš.; *Nupirkau po skepetą savómi dukterimi „savoms dukterims“.* LKK III 119 (Zt); *Daug škados žmonémi „žmonéms“ pridarė lietai.* Kpč; *Valdžia duoda viską žmonimi „žmonéms“.* PnmA.

i ir priebalsinio kamieno daiktavardžių naudininko-įnagininko formos su -mi yra paplitusios visame minėtame plote; (i)o ir ē kamienų atitinkamos formos vartoja-mos pietų dzūkų kampe: Lazdijai, Seirijai, Nemunaitis, Liškiava, Ratnyčia, o taip pat kur-ne-kur ir kitose vietose, gretimose vakarų aukštaičių tarmėse.

Naudininko-įnagininko galūnę -mi atskirose tarmėse retkarčiais turi ir (i)a kamieno daiktavardžiai²⁴, pvz.: *Važinėjau dvejiemi arkliāmi „dviem arkliais“.* *Dviemi arkliāmi „arkliams“ avižū daviaū.* *Kūliau akmenāmi „akmenimis“.* *Mes piaunam arkliāmi „arkliais“.* Zt. *Pas mum aplink trobą medžiuosa niekur nėr špokinyčių varnēnami „varnēnams“.* Kpč. Tokią naudininko-įnagininko galūnę (i)a kamienas teturi pietų dzūkų tarmėje apie Kapčiamiestį, Veisiejus, Leipalingi, o taip pat Azierkuose ir Zieteloje (BTSR).

Šiose apylinkėse galūnę -mi turi į (i)a kamieną perėjės naudininko-įnagininko linksnis, pvz.: *sūnāmi, viršāmi* Kpč, Lp, Zt, *vagiāmi, debesiāmi* Kpč, Lp.

Visų kamienų daiktavardžių daugiskaitos naudininko formos su -mu vartoja-mos tik Dieveniškių apylinkėje, pvz.: *Nubėgo lapė, pasigovė vištą ir neša savo vaikāmu „vaikams“.* *Pavalgyt duoda visiemu važtojamu „visiem vežėjams“.* *Padék dievas artojāmu „artojams“.* *Piausim jaučią krikštynomu „krikštynoms“.* Ramaškoniu-

²³ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 401–406; P. Arumava, Untersuchungen, p. 43–71.

²⁴ E. Frenkeliu, matyt, tas faktas nebuvo žinomas. E. Fraenkel, Der Stand der Erforschung der im Wilnagebiete gesprochenen Litauischen, „Balticoslavica“, t. 2, Wilno, 1936, p. 36.

kaime (Varenavo raj. BTSR) tokias formas turi tik priebalsinio kamieno daiktavar-džiai. Beje, šios naudininko formos čia vartojamos ir įnagininko reikšme²⁵.

Naudininko-įnagininko formas su galūnėmis *-m*, *-mi*, *-mu* plačiau yra nagrinė-jęs P. Aruma. Jo manymu, šios formos anksčiau yra turėjusios dviskaitos reikšmę ir daugiskaitos formas su galūniniu *-s* ištumė tik tada, kai visiškai neteko specifinės dviskaitos reikšmės.

Vis dėlto sunku patikėti, kad minėtos galūnės yra dviskaitinės kilmės. Kadangi aišku, kad senojo dviskaitos naudininko-įnagininko galūnė yra *-ma*, plg. s. sl. *kostbma*, *kamentbma*, tai *-m*, *-mi*, *-mu* galetų būti laikomos tik antrinės kilmės galūnėmis. Be to, labai abejotina, ar galėjo sparčiai benykstančios dviskaitos formos taip plačiai išplisti lietuvių kalbos tarmėse. Juk (*i)o*, *é*, *i*, (*i*u) ir priebalsinio kamieno daugiskaitos naudininkas-įnagininkas, o taip pat (*i*a) ir i jį perėjusių kitų kamienų daugiskaitos naudininkas neturi galūninio *-s* dideliame lietuvių kalbos tarmių plote: į rytus ir į pietus maždaug nuo linijos Žagarė – Tytuvėnai – Ariogala – Kau-nas – Vilkaviškis – K.Naumiestis. Čia, beje, galime paminėti ir latvių tarmes bei latvių literatūrinę kalbą, kur daugiskaitos naudininkas ir įnagininkas taip pat neturi galūninio *-s*. Galimas daiktas, kad tai yra daugiskaitinės galūnės, vienose tarmėse vartojamos lygiagrečiai su įprastinėmis daugiskaitos galūnėmis, plg. kapsų-zanavykų dgs. naud. *vaikams* || *vaikam*, o kitose visai neturinčios gretiminių formų su *-s*.

§ 12. Savotiškas dviskaitos naudininko-įnagininko, o ir kitų linksnių formas turi žemaičių tarmės, kur dviskaita dar vartojama kaip sistema.

V. – G.	<i>dù vaikù, dvì kárvi</i>
K.	<i>dvijū vaikū, dvijū kárvių</i>
	<i>tuōdums vaikùms, tiēdvims kárvims</i>
N.	<i>dùm vaikùm, dvìm kárvim</i>
Į	<i>duñ vaikuñ, dviñ kárvim</i>
Vt.	<i>dvijuosè maišuosè, dvijosè pélkëse</i>

Krtn, Skd, Klp, Prk, Pln.

Dėl kilmininko ir vietininko žr. § 13, 14.

Jau F. Kuršaitis pastebėjo, kad Priekulės, Klaipėdos ir toliau į šiaurę esančių apylinkių gyventojai, užuot sake su *dvieñ arkliam*, *sako* su *duñ arklium*²⁶, pvz.: *Kiek čia duñ žmogum reik*. Rsn; *Su duñ vežimum*. Dov; *Su duñ pištum suémè*. Sg; *Su duñ arklium vežé*. Kin; *Vieną dukteri užmušé su duñ vaikiükum*. Klp; *Tverk abim rankim*. LKŽ I 13 (Als); *Veizék su abidim akiñ*. Krtn.

Šių formų kilmė aiškinama K. Jauniaus gramatikoje. K. Jaunius jas laikė padarytomis ne iš kamieno, o iš dviskaitos vardininko linksnio, pridėjus prie jo dviskaitines galūnes: *tuōdu-m* *výru-m*, *tiēdvi-m* *žmoni-ñ*²⁷.

Kitose žemaičių tarmėse (*i)o*, *é*, *i*, (*i*u) ir priebalsinio kamieno dviskaitos naudininkas-įnagininkas ir (*i*a) kamieno naudininkas yra daromas, prie kamieno prideant dviskaitos galūnę, pvz.: *su dviñ bóbum*²⁸, *dum vaikám* Krš.

²⁵ J. Sukys, Būdingesnės Ramaškonių tarmės ypatybės, LKK, t. 4, Vilnius, 1960, p. 181.

²⁶ F. Kurschat, Grammatik der litauischen Sprache, Halle, 1876, p. 50.

²⁷ K. Явнис, Грамматика литовского языка, Петроградъ, 1916, p. 19.

²⁸ Dėl šios galūnės kilmės žr. A. Jonaitytė, Sakynos tarmės daiktavardžio kaityba, Lietvių kalbotyros klausimai, t. 3, Vilnius, 1960, p. 93—96.

Kilmininkas. Vietininkas

§ 13. Senu daiktavardžių dviskaitos vietininku laikomas prieveiksmis *pusiā²⁹*, kai kuriose tarmėse kirčiuojamas ir tvirtagališkai, pvz.: *pusiaū Rdš*, *Prl*, *NmŠ*, *pusiā || pusiaū Dkš*, plg. s. sl. *meždu*. Senojoje indų kalboje atitinkamos formos yra turėjusios galūninj -s, pvz., skr. *dvayoh*, kaip ir lietuvių *dviejaus* šalia *dviejau*.

J. Endzelynas mano, kad dviskaitos vietininkas ir kilmininkas anksčiau galėjo būti susiję, plg. lat. *pušu rīta*; liet. *upēje vandens* – *vēžiui pusiau šonu*. Ištyrės šių linksnių reikšmes, J. Endzelynas doro išvadą, kad anksčiau dviskaitos kilmininkas greičiausiai skyrėsi nuo vietininko, kaip, pavyzdžiui, Avestoje ir tik vėliau abu tie linksnai sumišę. Tą rodanti lietuvių kalba. Iš tikrujų latvių kalbos dviskaitos vietininko forma *diveiš* turi kilmininko, o lietuvių kalbos forma *dviejaus* – vietininko reikšmę.

§ 14. Žemaičių tarmėse vartojuamas dvejopas kilmininkas. Su skaitvardžiu *du* eina daugiskaitos formos, pvz.: *dviju vaikų*. Su skaitvardžiu *abudu* ir su dviskaitiniais įvardžiais *tuodu*, *anuodu*, *katrudu* ir kt. vartojuamas savotiškas naujadaras, pvz.: *Tiedvims abidvims karvims „tūdvieju abiejų karvių“ ragai nulūžę*. Pln; *Numiszcziems neužspaudus numiriele abudums blakstienums „abiejų blakstienų“ žmones atejusis i budine saka: tas numirielis iszwejsies dar du to buto*. ValŽV II 172, *Ant abudums tuodums atminimóms „ant abiejų tūdvieju atminimų“ gentys ir pažystamiae eję wiel i kapus nabasztiką lankytı ir wajszinti*. DB 153.

Anksčiau šitokios formos buvo vartojuamos ir be skaitvardžio ar įvardžio kilmininko, pvz.: *Kėta kařta bōwosis tr̄ys brūolē, dō iszmintl̄ngō, õ tr̄ets dōrniōs. Dōrniōs matýdams atkaklýbi sawa brolōms, weins iszwýka ont doùbies arba kāpa sāwa tlewa...* BM I 335 (Vvr); ... *abudu it ne sawie susikerdusiu nu žirgums „nuo (dvieju) žirgu“ kiežterieje*. DGiw 167. Toki vartojujam galima paaiškinti tuo, kad anksčiau žemaičių tarmėse buvo skaitvardžio *du* kilmininkas *dums*, *dvims* „dvieju“³⁰, dabar išlikęs tik kaip sudėtinė kitų žodžių dalis, pvz.: *abudums*, *abid(v)ims* „abiejų“, *tuodums*, *tied(v)ims* „tūdvieju“ ir t. t. Kol ši forma buvo gyva šnekamojoje kalboje, daiktavardžio kilmininko forma, greičiausiai atsiradusi dėl skaitvardžio analogijos, buvo vartojuama arba su skaitvardžio kilmininku, pvz.: *isz dwems giminims „iš dvieju giminii“* DGiw 151, arba be jo, pvz.: *nu žodiums „nuo žodžių“* DB 82, *iš kukulioms „iš kukulių“* DB 43, kalbant apie du daiktus. Vėliau, vietoje *dums*, *dvims* émus vartoti *dviju*, ir daiktavardis, prisitaikydamas prie skaitvardžio, igijo daugiskaitos kilmininko galūnę.

S A N T R U M P O S

DB	— S. Daukantas, Budę Senovės-Lėtuviu kalnienū ir Zámajtiū..., Petro-pilie, 1845.
DGiw	— S. Daukantas, Giwatas Didiujū Karwaidū, Petropilie, 1846.
Ist	— Išrutis (dabar Kaliningrado sritis).
Lbg	— Labguva.

²⁹ A. М е й е, Общеславянский язык, Москва, 1951, p. 317. J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, p. 452, 453 tt. J. Otrębski, Gramatyka, III, p. 85.

³⁰ Žemaitiškas kilmininko formas *dums*, *dwems* pateikia S. Stanevičius, papildydamas „Universitas lingvarum lithuaniae“ 1829 m. leidimą „Trumpas Pamokimas Kalbos Lituwyszkos Arba Žemaytyszkos... 1829, p. 21.

Dél kilmés plg. K. Я в н и с, Грамматика литовского языка, p. 19.

Lksr	— Lauksagiai, Tauragės raj.
LKK	— Lietuvių kalbotyros klausimai, III, Vilnius, 1960.
LKZ	— Lietuvių kalbos žodynas, I, Vilnius, 1941; II, Vilnius, 1947.
NérR	— S. Néris, Raštai, III, Vilnius, 1957.
Ok	— Okainiai.
Pilk	— Pilkalnis (dabar Kaliningrado sritis).
RpJ	— Jonas isz Swisłoczes krominikas liežuwiu iszgulditas kasztu yr storony Jozapa Rupeyka..., Wilniuje, 1823.
VaižgRR	— Vaižgantais, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1957.
ValP	— M. Valančius, Paaugusiu žmonių knygelė, Tilžė, 1902.
Všv	— Viešvilė, Jurbarko raj.

Kiti sutrumpinimai tokie, kaip „Lietuvių kalbos žodyne“.

ДВОЙСТВЕННОЕ ЧИСЛО ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Д. ГАРГАСАЙТЕ

Резюме

Литовский язык является одним из тех языков, которые до сих пор сохранили двойственное число. В некоторых (жемайтских и, частично, в западно-аукштайтских диалектах) двойственное число имеют все изменяемые части речи: имя прилагательное, имя числительное, местоимение и глагол. В данной статье рассматриваются лишь формы имени существительного. Работа в основном опирается на современный диалектологический материал, собранный Институтом литовского языка и литературы Академии* наук Литовской ССР. В целях исторического сравнения даются примеры из древнелитовских памятников (М. Мажвидас, И. Бреткунас, М. Даукша и др.).

Материал древнелитовских текстов и некоторые диалектологические данные дают повод считать *-та* древним окончанием дательного-творительного падежа двойственного числа, напр.: *akima, naktima*.

Предполагается, что *-т*, *-ти*, *-ти* являются окончаниями дательного и творительного падежа множественного числа и к двойственному числу не относятся.

В восточно-литовских диалектах (Биржай, Линкува, Папилис) во время диалектологических экспедиций было замечено употребление форм двойственного числа с числительными *три*, *четыре*, также, как и в латышском, русском и некоторых других языках.

Родительный-местный падеж двойственного числа при исчезновении в литовском языке оставил лишь незначительные остатки, а именно: наречие *pusiáu*. На западной территории жемайтских диалектов употребляются новообразования родительного падежа. В основном эти формы родительного и местного падежей заменены формами множественного числа.

Двойственное число имён существительных наилучше сохранилось на территории жемайтских диалектов, к западу от линии Мажейкий—Тяльшяй—Ретавас—Швекшна—Пагегай. Во всех литовских диалектах ещё встречаются остатки двойственного числа: винительный падеж мужского рода.

К исчезновению особенно склонны формы двойственного числа женского рода.